

УДК 342.56(477)

Костицький В.В.

д.ю.н., професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Чорна С.З.

суддя

ДО ПИТАННЯ ПРО СУДОВЕ ПРАВО ЯК ОКРЕМУ ГАЛУЗЬ ПРАВА

Вступ. Розвиток в Україні державно-правових інститутів переконливо доводить постійний пошук оптимальної моделі державного апарату, здатного забезпечити ефективне виконання всіх завдань і функцій держави. У зв'язку з цим тотальному реформуванню піддаються всі гілки державної влади. Така тенденція характерна і для судової влади, хоча, здавалося б, дана гілка влади з огляду на специфічність її функцій повинна бути найбільш стабільною. Проте, з часу набуття Україною незалежності наша держава перебуває у стані перманентного реформування судової влади.

Описана ситуація з приводу реформування судової влади свідчить про відсутність у законодавця цілісного та адекватного сприйняття цього інституту. Це може бути пов'язано з відсутністю у вітчизняній системі права цілісної групи норм й інститутів, що формують відокремлену галузь права та комплексно регулюють судову владу. У зв'язку з цим у юридичній науці актуалізується необхідність відродження концепції розвитку галузі судового права в Україні.

Стан дослідження. Теоретичну основу досліджуваного питання у різні роки склали наукові дослідження таких учених, як В.Ф. Бойко, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, В.О. Євдокимов, Р.О. Куйбіда, Л.М. Москвич, В.І. Назаров, В.Т. Нор, І.Н. Полянський, С.В. Прилуцький, В.М. Савицький, А.О. Селіванов, В.В. Скитович, М.С. Строгович, О.Х. Юлдашев, О.В. Щербанюк та ін.

Постановка завдання. Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування необхідності становлення і розвитку судового права як самостійної галузі права в національній правовій системі України.

Результати дослідження. Право – це соціальне явище, надбання духовної культури людства, тому право не може бути позбавлене творчої основи, за допомогою якої розбудовуються нові соціально-економічні відносини [12]. Український досвід, Конституція України 1996 року, проект якої створювався авторами як модель для розбудови Української держави, формування системи права, громадянського суспільства та нової вільної людини – найкращий аргумент на користь такого твердження [16].

Право як жива матерія високого духу перебуває у постійному динамічному розвитку [13]. Досліджуючи право як соціальний феномен, щоразу відкриваємо нові його грані, яких ми раніше не помічали. Тому звернемо увагу на системність права як умову його життя, правотворення і реалізації [14]. Згадаємо, що антична приказка трактувала право як мистецтво добра і справедливості. Конституція України, очевидно, розвиваючи це положення у статті 3, встановила, що особа, її свобода визначають зміст і напрями діяльності держави, перетворивши право із дарованої можливості у систему договірних норм рівних суб'єктів – особи і держави [16].

Право кожної держави як система, що включає такі структурні одиниці, як галузі права, перебуває у постійній динаміці. Поряд

із традиційними галузями права, зокрема, такими як конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, фінансове, трудове, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне формуються і утверджуються інші галузі права. Сьогодні загальноновизнаним є виокремлення екологічного права як комплексної галузі права, продовжуються дискусії щодо подальшого розвитку господарського права як самостійної галузі права [14; 15].

Галузь права об'єднує відносно самостійну сукупність норм права, які регулюють певні сфери суспільних відносин. Великі галузі права можуть об'єднувати як інститути права, так і більші угруповання – підгалузі права, тобто сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини одного роду (банківське, бюджетне право у складі галузі фінансового права). Для сучасної української юридичної науки концепція судового права не є новою, проте вона залишається малодослідженою [13].

Позиції вчених конституціоналістів з приводу зазначеного правового поняття розділилися на три основних напрями. Представники першого напрямку вважають, що судове право покликане інтегрувати в себе всі види судочинства: кримінальне, цивільне, господарське, адміністративне і навіть конституційне. Тобто вони вважають, що судове право є процесуальним правом, що об'єднує в собі всі процесуальні галузі права. Зокрема, такий напрям сформувався ще на початку 80-х років ХХ століття завдяки науковим працям вчених-юристів І.Н. Полянського, М.С. Строговича, В.М. Савицького, А.А. Мельникова та інших, які проголосили концепцію судового права. Суть концепції – використання цього уніфікованого терміну для об'єднання суміжних галузей права, що забезпечують судочинство. За їхнім твердженням, судове право – це «... комплексна галузь права, що поєднує судоустрійні та різні види судочинства» [1, с. 14]. Через критичне ставлення тогочасної юридичної науки, яка здебільшого керувалася доктриною радянського права, їхня теорія була приречена.

Другий напрям розуміння природи судового права можна назвати інтегративним. Його прихильники відстоюють думку, що окрім судочинства складовою частиною судового права є норми, що регламентують судоустрій держави – організацію судової системи, внутрішньосудовий контроль, правовий статус суддів тощо. Представник цього напрямку – професор Ю.М. Грошевий, який на основі аналізу функцій судової влади в Україні зробив висновок, ідею судового права як самостійної галузі у національній правовій системі, що розвиває сама Конституція України. При цьому учений пропонував виходити з того, що вказана галузь повинна об'єднувати в собі такі структурні елементи:

- 1) судоустрійне законодавство;
- 2) законодавство, що регулює правовий статус і соціальний захист суддів, присяжних;
- 3) процесуальні галузі прав: адміністративно-процесуальне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне, які повинні бути підгалузями судового права [2, с. 21].

Прибічники третього підходу розуміння судового права ототожнюють його з судовою правотворчістю. Ще у 1996 р. одним з перших в українській конституціоналістиці порушив питання розвитку галузі судового права порушив проф. В.Д. Бринцев, який виніс на обговорення ідею Кодексу судової влади, який став би комплексним кодифікованим збірником правових норм що регулюють принципи, побудову та функціонування органів правосуддя. Так, учений зазначив, що на відміну від попередніх етапів розвитку судової системи в Україні чинна правова база є досить розгалуженою та характеризується відсутністю єдиних принципів побудови органів правосуддя.

Виходячи з цього, основним завданням Кодексу судової влади, на переконання В.Д. Бринцева, повинно стати формування чіткої законодавчої основи, яка б забезпечила суверенність і незалежність судової влади та створила б нормативне підґрунтя для справжнього правосуддя, одночасно забезпечивши гарантії діяльності всіх суб'єктів

судового процесу та створивши передумови для зміцнення авторитету судової влади [3, с. 67; 4, с. 19].

Предметом правового регулювання судового права, на думку вчених, є сукупність відповідних відносин, що складаються у процесі формування, діяльності та розвитку судової влади між людиною, юридичною особою, іншими суб'єктами правовідносин і судом, між судом і державою (державними органами) з приводу здійснення правосуддя безпосередньо, або ж забезпечення судової діяльності [5, с. 159].

Автори вбачають у сукупності юридичних норм, що регламентують право людини на судовий захист (право на правосуддя) самостійну галузь права – судове право, обґрунтовуючи свою точку зору наступними аргументами: по-перше, судова влада є самостійною гілкою державної влади, що має власні цілі, функції та завдання; по-друге, поширенням юрисдикції судів на всі спірні правовідносини в державі; по-третє, офіційне визнання за судовими органами як правозастосовної, так і правотворчої функції; по-четверте, суспільна важливість ролі органів судової влади – самостійної і незалежної гілки державної влади, що є реальним важелем політичної стабільності в суспільстві, важливим інструментом стримувань і противаг у системі здійснення державної влади, гарантом найвищої юридичної сили Конституції України як Основного Закону держави на всій її території [6, с. 6-7; 17].

Окрім предмета правового регулювання, критерієм відокремлення в правовій системі держави самостійної галузі права є метод правового регулювання. Особливістю галузі судового права є те, що в процесі здійснення правового регулювання застосовуються як імперативний, так і диспозитивний методи, а також особливий судовий метод – імперативно-диспозитивний.

Імперативний метод полягає в тому, що організація судової влади чітко регламентується чинним законодавством, виконання судових рішень забезпечується примусовою силою

держави, а на учасників судового процесу покладаються чітко визначені процесуальним законом обов'язки, за невиконання яких вони несуть юридичну відповідальність [5; 9].

Диспозитивний метод судового права полягає в тому, що учасники судово-правових відносин на власний розсуд вирішують питання, що стосуються реалізації їхніх прав у сфері здійснення правосуддя [9; 14].

Специфічний метод правового регулювання судового права утворюється внаслідок комплементарного поєднання імперативного та диспозитивного методів, що дозволяє відмежувати судове право від інших суміжних галузей права. Полягає зазначений метод у тому, що учасники судово-правових відносин підпорядковуються примусовому впливу судової влади, володіють диспозитивною свободою у реалізації своїх процесуальних прав [5; 9].

Ще однією ознакою відокремленості галузі права є принципи права. Наявність основних засад здійснення правового регулювання конкретної галузі, на якій ґрунтуються основні положення [14-16]. На наше переконання, основними принципами галузі судового права є основоположні засади, що відображають цілісність судової влади під час здійснення основних функцій. До таких принципів необхідно віднести: принцип пріоритету прав і свобод людини, принцип поділу влади на три гілки, принцип верховенства права, принцип самостійності та незалежності судової гілки влади, принцип законності, принцип гласності та ін.

Наступною ознакою відокремленої галузі права є наявність власної системи законодавства та самостійного кодифікованого джерела. Слід зазначити, що нині деякі країни вже мають так звані Судові кодекси, які визначають правові основи судового провадження.

Як зазначив А.О. Селіванов, доктрина судового права споріднена з джерелами та формами права через такі елементи, як юридична наука, судова практика, правові принципи, судова політика, а також правові акти. Спроби прийняття єдиного кодифікованого

акта, який регулював всі правовідносини, що виникають у процесі реалізації судовою владою своїх функцій, в Україні законодавець не підтримав. На сьогоднішній день не втратило гостроти й актуальності питання щодо характеру, змісту та результатів судово-правової реформи, про що активно дискутують українські політики, державні діячі, представники суддівського корпусу. Зазначене свідчить про надзвичайну слабкість теоретичної бази для виявлення тенденцій та закономірностей стосовно функціонування судової системи в Україні як однієї з важливих сфер існування публічної судової влади, завдання якої – здійснення справедливого правосуддя.

Виходом з ситуації А.О. Селіванов бачить розвиток судового права, що ідентифікується з теорією правового забезпечення суспільних відносин, які пов'язані зі здійсненням правосуддя [8, с. 415]. Розмаїтість визначень поняття судового права проф. С.В. Прилуцький з наступним його розуміння як «прецедентного права» (англ. case law) [10, с. 707], як сукупності норм про судоустрій та судочинство, тобто галузі законодавства, як наукової концепції, і нарешті як окремої галузі права, що комплексно вивчає (маємо розуміти, що судове право все ж галузь юридичної науки – Авт.)судову владу та правосуддя у їх системному зв'язку організації та дії [9, с. 6-7].

Однак, не всі вчені підтримують ідею виокремлення судового права як самостійної галузі права, критикуючи концепцію судового права на підставі відсутності, на їхню думку, підстав для висновку про наявність нової галузі, називаючи при цьому твердження про наявність судового права методологічною помилкою – відокремленням судового процесу від його матеріально-правової основи [11, с. 7].

З огляду на це предметною сферою регулювання судового права в національній правовій системі пропонується вважати суспільні відносини, що виникають з приводу: здійснення функцій судової влади та суду як органу державної влади, наділеного виключною компетенцією здійснювати правосуддя; функціону-

вання судової системи, закріплення правового статусу суддів, критерії їх незалежності та відповідальності; підтримання державного обвинувачення в суді (прокуратури) та забезпечення правового захисту в суді (адвокатури та адвокатської діяльності) як складових судочинства в системі правосуддя; реалізації судової правотворчості, судової політики та політика реалізації судової влади у сфері правозахисної функції держави; засад самоорганізації судової влади; здійснення суддівського самоврядування; управління судовою владою та суддівське адміністрування; судового контролю і судового нагляду, транспарентності судової влади; наднаціональних (міжнародних) механізмів правового захисту людини.

Такий підхід сприятиме найбільш повній реалізації прав і свобод людини і громадянина у сфері судового захисту, ефективному дотриманню процесуальних гарантій та полегшенню доступу до правосуддя. Щодо цього вітчизняна юридична наука має глибоке фундаментальне правове та історичне надбання, в основі якого лежить досвід правового регулювання здійснення функцій судової влади та учення про судове право, що на сьогоднішній день в умовах конституційного реформування судочинства, заслуговує на відродження та практичне втілення.

Висновки. Судове право жодним чином не повинно поглинати чи підміняти процесуальні галузі права, воно повинно формуватись і знаходити свій розвиток паралельно з усіма іншими галузями процесуального права України як самостійна галузь публічного права в національній правовій системі, яка являє собою сукупність юридичних норм, має власний предмет правового регулювання, особливий метод правового регулювання, принципи правового регулювання, а також заслуговує на прийняття власного кодифікованого джерела права.

Для формування концептуального бачення конституційного реформування судової влади в напрямі підвищення її правозахисного потенціалу, а також формування концепції галузі судо-

вого права насамперед необхідно визначити систему науково-теоретичних, нормативно-правових та праксеологічних положень, що мають загальний засадничий характер і здійснюють безпосередній вплив на зміст і форми здійснення правозахисної функції судової влади в Україні.

Анотація

Стаття присвячена науково-теоретичному обґрунтуванню необхідності становлення і розвитку судового права як самостійної галузі права в національній правовій системі України.

Автор аналізує позиції вчених з приводу правового поняття «судове право», які пропонує розділити на три основних напрями. Представники першого напрямку вважають, що судове право є процесуальним правом, що об'єднує в собі всі процесуальні галузі права. Другий напрям назвати інтегративний, його прихильники відстоюють думку, що окрім судочинства складовою частиною судового права є норми, що регламентують судоустрій держави – організацію судової системи, внутрішньосудовий контроль, правовий статус суддів тощо. Прибічники третього підходу ототожнюють судове право з судовою правотворчістю.

Запропоновано визначення поняття судового права як самостійної галузі матеріального публічного права в національній правовій системі, що представляє собою сукупність юридичних норм, що має власний предмет правового регулювання, особливий метод правового регулювання, принципи правового регулювання, та заслуговує на прийняття власного кодифікованого джерела права.

Предметною сферою регулювання судового права в національній правовій системі запропоновано вважати суспільні відносини, що виникають з приводу: здійснення функцій судової влади та суду як органу державної влади, наділеного виключною компетенцією здійснювати правосуддя; функціонування судової системи, закріплення правового статусу суддів, критерії їх незалежності та відповідальності; підтримання державного обвинувачення в суді та забезпечення правового захисту під час здійснення правосуддя; реалізації судової правотворчості, судової політики реалізації судової влади у сфері правозахисної функції держави; засад самоорганізації судової влади, здійснення суддівського самоврядування; управління судовою владою; судового контролю і судового нагляду, транспарентності судової влади; здійснення наднаціональних (міжнародних) механізмів захисту прав людини.

Автор доводить, що для формування концептуального бачення конституційного реформування судової влади в напрямі підвищення її правозахисного потенціалу, а також формування концепції галузі судового права насамперед необхідно визначити систему науково-теоретичних, нормативно-правових та праксеологічних положень, що мають загальний засадничий характер і здійснюють безпосередній вплив на зміст і форми здійснення правозахисної функції судової влади в Україні.

Ключові слова: суд, судова влада, правосуддя, судове право, галузь права.

Kostytskyi V.V., Chorna S.Z. On the question of judicial law as a separate branch of law **Summary**

The article is devoted to the scientific and theoretical substantiation of the need for the formation and development of judicial law as an independent branch of law in the national legal system of Ukraine.

The author analyzes the positions of constitutional scholars on the legal concept of "judicial law", which he proposes to divide into three main areas. Representatives of the first direction believe that judicial law is a procedural law that unites all procedural branches of law. The second direction can be called integrative, its supporters argue that in addition to the judiciary, an integral part of judicial

law are the rules governing the judiciary – the organization of the judiciary, intra-judicial control, the legal status of judges and more. Proponents of the third approach equate judicial law with judicial lawmaking.

It is proposed to define the concept of judicial law as an independent branch of substantive public law in the national legal system, which is a set of legal norms that owns the subject of legal regulation, a special method of legal regulation, principles of legal regulation and responsibility for adopting its own codified source.

The subject area of regulation of judicial law in the national legal system is proposed to be considered public relations arising from: the implementation of the functions of the judiciary and the court as a body of state power endowed with exclusive competence to administer justice; functioning of the judicial system, consolidation of the legal status of judges, criteria of their independence and responsibility; maintaining public prosecution in court and providing legal protection in the administration of justice; realization of judicial law-making, judicial policy of realization of judicial power in the sphere of human rights function of the state; principles of self-organization of the judiciary, exercise of judicial self-government; management of the judiciary; judicial control and judicial supervision, transparency of the judiciary; implementation of supranational (international) mechanisms for the protection of human rights.

The author argues that in order to form a conceptual vision of the constitutional reform of the judiciary in the direction of increasing its human rights potential, as well as the formation of the concept of judicial law, it is first necessary to define a system of scientific-theoretical, normative-legal and praxeological provisions. on the content and forms of exercising the human rights function of the judiciary in Ukraine.

Key words: court, judiciary, justice, judicial law, branch of law.

Список використаних джерел:

1. Проблемы судебного права / Н.Н. Полянский, М.С. Строгович, В.М. Савицкий, А.А. Мельников. М. :Наука, 1983. 223 с.
2. Грошевий Ю.М. Конституція України та проблеми формування судового права. *Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяч. 4-й річниці Конституції України* (м. Ужгород, 1-3 червня 2000 р.). Ужгород: Закарпаття. 300 с.
3. Бринцев В.Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування : у 2 кн. Кн. 1 : монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.
4. Бринцев В.Д. Кодекс судової влади на один шабель з КК, ЦК, КПК, ЦПК. *Право України*. 1996. № 8. С. 19–21.
5. Щербанюк О.В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Випуск 32. Том 1. С. 157–160.
6. Бойко В.Ф., Євдокимов В.О., Юлдашев О.Х. Право людини на правосуддя (Судове право України) : навчальний посібник. К.: Варта; МАУП, 2003. 526 с.
7. Москвич Л.М. Судове право: крок від теорії до галузі права. *Право України*. 2015. № 3. С. 18–25.
8. Селіванов А.О. Конституція. Громадянство. Суд. Професійні та суспільні погляди. К.: УВІД «Рада», 2009. 560 с.
9. Прилуцький С.В. Концепція судового права та перспективи : наукова доповідь. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 28 с.
10. Прилуцький С.В. Судове право / Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Українська енциклопедія», 2003. Т. 5 (П–С). 736 с.

11. Скитович В.В. Концепция судебного права: опыт критического переосмысления. *Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов. Сборник статей* / Отв. ред. Л.Ф. Лесницкая, М.А. Рожкова. М. : Статут, 2008. 512 с.
12. Костицький В.В. Право як цілісність: теолого-соціологічний підхід. *Соціологія права*. 2012. № 1 (3). С. 3–9.
13. Костицький В. В. Соціальні основи теолого-соціологічного право розуміння. *Соціологія права*. 2014. № 1–2. С. 2–12.
14. Костицький В. В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України як Суспільний договір. *Соціологія права*. 2015. № 1–2 (12-13). С. 3–9.
15. Wasyl W. Kostytsky. Kwestia oceny dziedzictwa prawnego Leona Petrazyckiego w nowoczesnej doktrynie prawnej Ukrainy. *Leon Petrazycki i jego dzieło*. Warszawa : Studia Iridica. 2018. P. 163–184.
16. Костицький В.В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України як Суспільний договір. *Соціологія права*. 2015. № 1–2 (12-13). С. 3–9.
17. Костицький В.В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативне закріплення ідеї свободи і демократії. *Соціологія права*. 2011. № 2. С. 3–6.